

УДК 376:373.5

С. В. Романюк,
завідувач відділу управління закладами освіти ВІППО;
В. В. Коць,
методист ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти ВІППО

Інклюзивна освіта у закладі загальної середньої освіти

Охарактеризовано стан інклюзивної освіти в Україні та на Волині зокрема, різні порушення в розвитку дітей, що потребують інклюзії, та поради вчителів щодо кожної групи.

Ключові слова: корекційне навчання, обмежені можливості, особливі освітні потреби.

Romaniuk S. V., Kots V. V. Inclusive Education at General Secondary Education.

The state of inclusive education in Ukraine and in Volyn, in particular, various violations in the development of children in need of inclusion, and advice to the teacher on each group are characterized.

Key words: correctional training, limited possibilities, special educational needs.

Пріоритетним завданням Нової української школи є створення інклюзивного освітнього середовища. Із 1 вересня 2017 року всі українські діти з особливими освітніми потребами можуть навчатися у звичайних школах відповідно до змін до Закону України «Про освіту».

Наша область із кожним роком збільшує охоплення дітей з особливими освітніми потребами. На сьогодні в 193 закладах загальної середньої освіти у 391 класі для 487 дітей організовано інклюзивне навчання.

Найбільше маємо таких закладів у містах: Луцьк (10 закладів, 32 класи, 47 учнів), Ковель (7 закладів, 22 класи, 29 учнів), Володимир-Волинський (5 закладів, 26 класів, 42 учні), Нововолинськ (6 закладів, 11 класів, 11 учнів). У районах: Любешівському (18 закладів, 39 класів, 48 учнів), Маневицькому (12 закладів, 20 класів, 28 учнів), Камінь-Каширському (13 закладів, 34 класи, 37 учнів), Луцькому (11 закладів, 18 класів, 25 учнів), Рожищенському (8 закладів, 22 класи, 23 учні); в ОТГ: Любомльській (4 заклади, 11 класів, 14 учнів), Турійській (3 заклади, 12 класів, 13 учнів), Колківській (5 закладів, 11 класів, 12 учнів), Голобській (2 заклади, 6 класів, 10 учнів), Колодяжненській (4 заклади, 7 класів, 9 учнів).

Підтримку учнів цієї категорії в освітньому просторі забезпечують 242 асистенти вчителя, 79 корекційних педагогов.

Діти з особливими освітніми потребами можуть отримувати якісні освітні послуги і в спеціальних закладах освіти. В нашій області їх функціонує дев'ять (три навчально-реабілітаційних центри та шість спеціальних закладів), у яких навчаються діти з порушеннями слуху, зору, мовлення, опорно-рухового апарату, з інтелектуальними порушеннями.

З метою реалізації державної політики щодо забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами на здобуття якісної освіти, інтеграцією їх у суспільство актуальним є підготовка педагогічних кадрів для роботи в інклюзивних класах, інтернатних закладах освіти, інклюзивно-ресурсних центрах.

Для забезпечення якісних освітніх послуг для дітей з особливими освітніми потребами у ВІППО проводяться курси підвищення кваліфікації для педагогів, які працюють в інклюзивних класах, групах, вихователів і працівників інтернатних та спеціальних навчальних закладів освіти.

На курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників освітяни ознайомлюються не тільки з терміном «інклюзія», а й вчать втілювати особливу методологію. Знайомляться із нормативно-правовою базою у сфері інклюзивної освіти, опрацьовують циклограму управлінських дій навчального закладу,

складають індивідуальні програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами, ознайомлюються з особливостями організації інклюзивного освітнього середовища.

В інституті забезпечено роботу:

– постійно діючих семінарів «Інклюзія в Новій українській школі: виклики сьогодення», «Науково-методичний інклюзивно-аналітичний супровід ресурсних центрів», «Інклюзивна освіта в дошкільній організації роботи асистента вихователя в інклюзивній групі», «Співробітництво різнопрофільних фахівців в інклюзивному закладі»;

– семінарів-практикумів «Шляхи формування інклюзивного середовища для дітей з особливими освітніми потребами»; «Формування життєвих компетентностей у дітей з особливими освітніми потребами на уроках СПО як умова їх соціальної інтеграції»;

– тренінгу «Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації. Досвід. Перспективи. Результати»;

– круглого столу «Інклюзія в Новій українській школі: виклики сьогодення»;

– засідань школи молодого вихователя інтернатних навчальних закладів освіти;

– занять та консультативно-методичної допомоги з питань організації і впровадження інклюзивної освіти.

За програмою підготовки вчителів початкового навчання до роботи в перших класах Нової української школи в червні–листопаді, проводились тренінги з педагогами області.

На основі типової освітньої програми розроблено програму підготовки асистентів вчителя, які працюють у перших класах НУШ. Із 6 по 13 листопада 76 педагогів Волині пройшли навчання на семінарах-тренінгах.

Фахівцями відділу систематично вивчається досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи й області, що презентується на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, висвітлюється на сайті інституту, на сторінках науково-методичного вісника «Педагогічний пошук».

С. В. Романюк з 14 по 19 січня у складі делегації від України ознайомила з передовим досвідом Естонії в контексті інклюзивної освіти, на міжнародній конференції «Від інтеграції до інклюзії» в м. Брест (Білорусь) презентувала досвід упровадження інклюзивної освіти в Україні й на Волині зокрема.

Методисти відділу з питань інклюзивної освіти є постійними учасниками тренінгів для працівників освітньої сфери, конгресів, конференцій:

– тренінг «Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації. Досвід. Перспективи. Результати», м. Запоріжжя, С. В. Романюк;

– тренінг «Інклюзивне навчання в ЗЗСО», м. Ірпінь, С. В. Романюк;

– обласна науково-практична конференція «Психологічна служба Волині: досвід та перспективи розвитку», м. Луцьк, В. В. Коць.

На сайті інституту, окремій веб-сторінці «Інклюзивна освіта», забезпечується науково-методичний та практичний супровід з питань організації та психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання.

Методистами відділу подано рецензії на методичні рекомендації, збірники, посібники (10), розроблено методичні рекомендації:

Р. Є. Барановська «Методична робота в інтернатних навчальних закладах»;

С. В. Романюк «Сучасні технології навчання осіб з особливими освітніми потребами».

Велика увага приділяється педагогічній практиці на базі ЗЗСО, ЗДО та інтернатних закладів освіти, де слухачі можуть ознайомитися із системою роботи закладів, які мають досвід упровадження інклюзивної освіти, з системою роботи асистентів учителів, вихователів, корекційних педагогів.

Як результат ефективного впровадження інклюзивного навчання в закладах освіти області, поширення досвіду роботи кращих педагогів і методик роботи з дітьми з особливими освітніми потребами була участь п'яти педагогів у II турі Всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2019» в номінації «Вчитель інклюзивного класу» і перемога (II місце) у III турі вчителя інклюзивного класу НВК – ліцею № 10 м. Луцька В. В. Щебет, а також активна участь (69 робіт) у XXIV обласній виставці дидактичних і методичних матеріалів «Творчі сходинки педагогів Волині» в номінації «Освіта дітей з особливими потребами (спеціальна та інклюзивна освіта).

Саме зараз черговим революційним кроком у системному реформуванні інклюзивної освіти стало створення сучасних інклюзивно-ресурсних центрів. Із 1 вересня 2018 року вони замінюють застарілу мережу ПМПК (психолого-медико-педагогічних консультацій) по всіх областях України, а їх послуги безпосередньо наближено до дітей на місцях. У нас на Волині відкрито 19 інклюзивно-

ресурсних центрів, у яких працює 93 фахівці. Це установи, в які зможуть звернутись батьки дітей віком від 2 до 18 років для комплексної оцінки дитини, визначення її особливих освітніх потреб та розробки індивідуальної програми розвитку (із зазначенням усіх рекомендацій щодо особливостей навчання) та отримання корекційних і реабілітаційних послуг.

Мета ІРЦ: якнайкраще сприяти розвитку дитини; надання можливостей батькам, педагогам отримати широкий доступ до ресурсів і послуг; швидке реагування на усунення прогалин.

Створення та подальший розвиток мережі інклюзивно-ресурсних центрів як одного з основних джерел надання додаткової підтримки дітям з особливими освітніми потребами та їхнім сім'ям є важливим напрямом реформування системи освіти в Україні

На виконання статті 59 Закону України «Про освіту», відповідно до Положення про ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 617, з метою модернізації системи підвищення кваліфікації керівних кадрів, підтримки інклюзивної освіти, методичного та аналітичного забезпечення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, підвищення кваліфікації педагогічних працівників інклюзивно-ресурсних центрів та закладів освіти щодо навчання дітей з особливими потребами, з 1 червня 2019 року внесено зміни у структуру ВІППО: відділ з питань управлінської діяльності та інклюзивної освіти реорганізовано у відділ управління закладами освіти і запрацював ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти.

Сьогодні в Україні відбувається формування нової освітньої політики, яка передбачає включення кожної дитини в освітній простір і цим забезпечує реалізацію її права на освіту. Сучасна школа повинна виховувати й навчати дітей, які належать до різних етнічних груп та культур, говорять різними мовами, мають різні можливості, інтереси тощо. Тому школа повинна враховувати ці відмінності й не обмежуватись однаковим підходом до всіх дітей.

Для широкої громадськості ідеї інклюзивної освіти та її впровадження в Україні сьогодні є ще малознайомими. Однак процес інклюзії залучення дітей з особливими освітніми потребами до умов освітніх закладів – існував в українському суспільстві завжди. Більш інтенсивно і чітко він проявив себе наприкінці 90-х років. Саме в цей період спостерігається збільшення кількості дітей з особливими потребами в загальноосвітніх школах. Важливим стимулом для розвитку інклюзивної освіти також стало безпосереднє поширення інформації, ідей, досвіду та практики інклюзії в західних та пострадянських країнах, як серед професійної спільноти, так і громадськості.

Інклюзивна освіта пов'язана, насамперед, з тим, що кількість дітей, які потребують корекційного навчання, невпинно зростає. Окрім збільшення кількості дітей з обмеженими можливостями, спостерігається тенденція якісної зміни комплексного характеру порушення у кожній окремої дитини. Інклюзивна освіта базується на ідеології, яка виключає будь-яку дискримінацію, забезпечує однакове ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими освітніми потребами. Їх навчання ґрунтується на принципах виваженої педагогіки, дієвість яких підтверджується і від використання якої вирають усі діти. Вона передбачає, що різноманітність між людьми є природним явищем.

Через обмеження у спілкуванні, самообслуговуванні, пересуванні розвиток цих дітей значною мірою залежить від задоволення їхніх потреб іншими людьми, а це становить багатогранний процес соціально-педагогічної інтеграції та інклюзії зокрема. Освіта дітей з особливостями психофізичного розвитку – одне із найважливіших завдань для країни. Тому необхідно створити дійсно інклюзивне середовище в освітніх закладах, де кожен зможе відчути важливість свого існування. Суспільство зобов'язане дати можливість кожній дитині, незалежно від її потреб та інших обставин, повністю реалізувати свій потенціал, приносити користь суспільству і стати повноцінним його членом.

Як свідчить практика запровадження інклюзивного навчання в Україні, учителі освітніх закладів, які звикли працювати за налагодженою системою, апробованими навчальними планами, виявилися ні мотиваційно, ні змістовно, ні особистісно не готовими до нових вимог, які ставить перед ними інклюзивна освіта.

Крім цього, велику роль відіграє і недостатність у педагогів знань про особливості розвитку, навчання й виховання учнів з особливими освітніми потребами. І цілком можна зрозуміти занепокоєння вчителя, у клас якого потрапляє така дитина. Адже це викликає цілу низку запитань стосовно організації освітнього процесу, його дидактичного та технічного забезпечення, адекватного оцінювання потенційних можливостей учнів з психофізичними порушеннями, врахування їх індивідуальних особливостей, взаємодії класного колективу, батьків та «інклюзованої» дитини.

Значних успіхів у соціалізації дитини з особливими освітніми потребами може бути досягнуто лише за активної участі в цьому процесі сім'ї, в першу чергу батьків. У Концепції сімейного і родинного виховання наголошується, що «сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпечити їй належні

матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального і духовного розвитку». І це закономірно, адже побудувати повноцінну національну школу без активної участі й підтримки сім'ї неможливо.

Характеристика та особливості освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами. У нашій країні, як і в усьому світі, з різних причин зростає кількість дітей із відхиленнями у розвитку. Останнім часом міжнародна спільнота запропонувала використовувати для дітей із порушеннями термін «діти з особливими освітніми потребами», який стосується однаковою мірою як інвалідності у важкій формі, так і середніх за ступенями порушень.

Діти з особливими освітніми потребами – поняття, яке широко охоплює всіх учнів, чії освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Воно стосується дітей з особливостями психофізичного розвитку, обдарованих дітей та дітей із соціально уразливих груп (наприклад, вихованців дитячих будинків тощо). Загальноприйнятий термін «діти з особливими освітніми потребами» робить наголос на необхідності забезпечення додаткової підтримки в навчанні дітей, які мають певні особливості розвитку [2].

Європейські науковці зазначають: «Особливі потреби – це термін, який використовується стосовно осіб, чия соціальна, фізична або емоційна особливість потребує спеціальної уваги та послуг, надається можливість розвинути свій потенціал». До їх числа входять діти, які мають як виняткові здібності або таланти, так і діти з фізичними, психічними, соціальними відмінностями.

Найбільш поширене та прийнятне стандартне визначення «особливих потреб», зокрема в країнах Європейського Союзу, подано в Міжнародній класифікації стандартів освіти (International Standard Classification of Education): «Особливі освітні потреби мають особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів. Додатковими ресурсами можуть бути: персонал (для надання допомоги у процесі навчання); матеріали (різноманітні засоби навчання, в тому числі допоміжні та корекційні); фінансові (бюджетні асигнування для одержання додаткових спеціальних послуг)» [2].

Діти з особливостями психофізичного розвитку – це ті, які мають відхилення від нормального фізичного або психічного розвитку, зумовлені вродженими чи набутими розладами.

В Україні основною категорією дітей з особливими освітніми потребами прийнято вважати саме дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Залежно від типу порушення виділяють такі категорії дітей з особливостями психофізичного розвитку:

- з порушенням зору (сліпі, слабкозорі);
- з порушенням слуху (глухі, слабкочуючі);
- сліпоглухі;

– з порушенням опорно-рухового апарату (які себе обслуговують та які не обслуговують);

- із порушенням мовлення;
- з раннім дитячим аутизмом;
- із затримкою психічного розвитку;
- з розумовою відсталістю (легка, помірна, тяжка, глибока);
- із труднощами розвитку з нормою інтелекту (соматична ослабленість, порушення поведінки) [2].

Поділяють:

– *вроджені порушення*, спричинені шкідливим впливом на плід генетичних факторів, інтоксикацій, інфекцій, травм, порушенням живлення, гормональними розладами, резусною несумісністю груп крові матері та дитини, впливом медичних препаратів, алкоголю, наркотичних та отруйних речовин;

– *набуті порушення*, зумовлені переважно різноманітними шкідливими впливами на організм дитини під час народження та в наступні періоди розвитку (механічні ушкодження плоду, тяжкі пологи, пологова асфіксія, крововиливи у мозок, інфекційні захворювання тощо).

Навчання та виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку здійснюється з урахуванням особливостей їхнього розвитку, використанням специфічних заходів та організаційних форм навчальної роботи, залежно від характеру розладу. Такі діти мають, як і всі інші, певні права, серед яких – на отримання якісної освіти в закладах загальної середньої освіти.

Робота з дітьми із порушенням зору. Сьогодні в Україні порушення зору посідають перше місце серед інших розладів. До цієї групи належать сліпі (близько 10 %) та слабкозорі (люди зі зниженим зором).

Слабкозорі діти – це діти, які мають захворювання очей, що викликає стійке зниження гостроти зору (0,05 – 0,04 на оці, яке краще бачить з оптимальною корекцією). Найпоширенішими причинами слабкозорості дітей є аномалії рефракції, катаракта, атрофія зорового нерва, альбінізм, мікрофтальм тощо.

Сліпі діти – діти, у яких повністю відсутні зорові відчуття або мають місце незначне світловідчуття чи залишковий зір – 0,04 на оці, яке краще бачить із використанням окулярів. Їх поділяються на сліпонароджених та осліплених.

Основними захворюваннями, що призводять до розладів зору, є аномалії рефракції (міопатія, гіперметропія, астигматизм), патологія кришталика (катаракта, афакія), атрофія зорового нерва, патологія судинної оболонки та сітківки ока, уроджені вади розвитку, глаукома, наслідки травм та опіки очей. У 85–95 % випадків важка патологія очей є вродженою [5].

Організуючи навчальний процес для таких учнів, педагог має враховувати офтальмологічні дані щодо

ступеня зниження зору, характеру захворювання, особливостей його перебігу та прогнозу на майбутнє (можливість погіршення чи покращення). З огляду на це вчитель має бути поінформованим із рекомендаціями офтальмолога стосовно використання звичайних і спеціальних засобів корекції (окуляри, контактні лінзи тощо) та додаткових засобів, що покращують зір (збільшувальні лінзи, проектори, тифлоприлади, аудіозаписи, спеціальні комп'ютерні програми, що трансформують письмовий текст у звуковий, та ін.). Педагог має знати, кому з учнів окуляри призначені для постійного використання, а кому для роботи лише на далекій чи близькій відстані, та контролювати дотримання дітьми визначеного режиму. Лікар має надати рекомендації щодо освітлення робочого місця учня (це не завжди перша парта чи місце біля вікна) [7].

Кілька порад учителям

- Через кожні 10–15 хвилин учень має 1–2 хвилини перепочити, роблячи спеціальні вправи.
- Освітлення робочого місця учня має бути не менше 75–100 кд/м².
- Приберіть усі перешкоди на шляху до робочого місця учня.
- В унаочненнях доцільно збільшити шрифт, фон зробити не білим, а світло-жовтим чи світло-зеленим.
- Пишучи на класній дошці, намагайтеся розташовувати матеріал так, щоб в учня він не зливався в суцільну лінію. З'ясуйте, написи яким кольором крейди учень бачить краще.
- Давайте можливість учням підійти до дошки чи унаочнення, щоб краще роздивитися написане.
- Озвучуйте все, що пишете.
- Намагайтеся все, що пишете на дошці, продублювати роздатковим матеріалом.
- Зверніть увагу на якість роздаткового матеріалу: має бути матовий, а не глянцева папір, шрифт великий і контрастний.
- Учні в порушення зору потрібно більше часу на виконання вправ, читання тексту. Не переобтяжуйте учня читанням великих текстів під час самостійного опрацювання матеріалу, краще поясніть ще раз усно, переконайтеся, що він усе зрозумів.
- Із таких предметів як література, історія, географія тощо можна використовувати аудіозаписи. Такі організації як УТОС мають аудіобібліотеки літературних творів та інших навчальних матеріалів, якими вчитель може скористатися для індивідуалізації занять зі слабкозорими учнями.
- Доцільно переглянути вимоги до письмових робіт. Іноді слабкозорому учневі необхідно писати з використанням трафарета, щоб правильно розташувати текст на сторінці та дотримуватися рядків.
- Частіше перевіряйте розуміння учнем матеріалу, який подається на уроці.

– Стежте за поставою учня, водночас не обмежуйте його, коли він надто близько підносить текст до очей.

– Дитина може погано бачити вираз вашого обличчя і не розуміти, що Ви звертаєтесь саме до неї. Краще підійти до учня і торкаючись його, звернутися на ім'я.

– Не робіть зайвих рухів і не затуляйте учневі джерело світла, не використовуйте невербальні засоби спілкування (кивання головою, рухи рук тощо) [5].

Робота з дітьми із порушенням слуху. За ступенем виразності та складністю порушення слухової функції ці порушення поділяються на такі види:

глухота – глибоке стійке двостороннє порушення слуху, вроджене або набуте до того, як у дитини сформувалося мовлення;

туговухість – часткова слухова недостатність із різним ступенем виразності, яка є причиною порушень мовленнєвого розвитку;

пізнооглухість – втрата слуху після того як мовлення було сформоване.

Серед причин порушення слуху – пологові травми, інфекційні захворювання, наслідки застосування деяких медикаментів, запальні процеси [2].

Кілька порад учителям

– Навчіться перевіряти справність слухового апарата дитини.

– Ознайомтеся зі спеціальними технічними засобами, які сприятимуть ефективності навчального процесу. Доцільно, щоб навчальний заклад придбав необхідну апаратуру.

– Учень має сидіти достатньо близько, добре бачити вчителя, однокласників та унаочнення. Він має чітко бачити артикуляційний апарат усіх учасників уроку.

– Використовуйте якомога більше унаочнень.

– Стежте за тим, щоб учень отримував інформацію в повному обсязі. Звукову інформацію необхідно підкріплювати та дублювати зоровим сприйняттям тексту, таблиць, опорних схем тощо.

– Починаючи розмову, приверніть увагу учня: назвіть його на ім'я чи торкніться його руки. Звертаючись і розмовляючи з учнем, дивіться на нього, щоб він міг бачити усі ваші рухи (артикуляцію, вираз обличчя, жести).

– Перед тим як розпочати повідомлення нового матеріалу, інструкцій щодо виконання завдання тощо, переконайтеся, що учень дивиться на вас і слухає.

– Не затуляйте обличчя руками, не говоріть обернувшись до учня спиною. Якщо необхідно – зробіть запис на дошці, а потім, повернувшись обличчям до класу, повторіть написане та прокоментуйте.

– Говоріть достатньо гучно (але не надто – це спотворює слова), в нормальному темпі, не перебільшуючи артикуляцію, рухи губами.

– Час від часу переконайтеся, що учень вас розуміє. Не вважатиметься нетактовним запитати

й про це. Якщо учень просить щось повторити, спробуйте перефразувати повідомлення, вживаючи короткі прості речення [5].

Робота з дітьми із порушенням опорно-рухового апарату. Такі розлади спостерігаються у 5–7 % дітей і можуть бути вродженими чи набутими. Серед порушень опорно-рухового апарату виділяють:

- захворювання нервової системи: дитячий церебральний параліч; поліомієліт;
- вроджені патології опорно-рухового апарату: вивих стегна, кривошия, клишоногість та інші деформації стоп; аномалії розвитку хребта (сколіоз); недорозвиток і дефекти кінцівок: аномалії розвитку пальців кисті; артрогрипоз (природжене каліцтво);
- набуті захворювання та ураження опорно-рухового апарату: травматичні ушкодження спинного мозку і кінцівок; поліартрит; захворювання скелета (туберкульоз, пухлини кісток, остеомієліт); системні захворювання скелету (хондродитрофія, рахіт).

У всіх цих дітей провідним порушенням є недорозвиток, порушення або втрата рухових функцій. Домінуючим серед цих розладів є дитячий церебральний параліч (близько 90 %). Для пристосування соціального середовища необхідно підготувати вчителів та учнів школи, класу до сприйняття ними дитини з такими порушеннями як звичайного учня [2].

Дитячий церебральний параліч (ДЦП) – непрогресуюче захворювання головного мозку, яке уражає ті його ділянки, які відповідають за рухливість і положення тіла, та виникає на ранніх етапах розвитку головного мозку.

Серед факторів, що призводять до церебрального паралічу, – киснева недостатність, пологові черепно-мозкові травми, інтоксикація в період вагітності, інфекційні захворювання тощо. Частота дитячого церебрального паралічу в популяції – 1,7 випадків на 1000 дітей [7].

Кілька порад учителям

– Дізнайтеся більше про церебральний параліч, про організації, які надають допомогу, та джерела, з яких Ви можете отримати корисну інформацію.

– Інколи вигляд учня з церебральним паралічем справляє враження, що він не зможе навчатися, як інші. Зосередьте увагу на конкретній дитині й дізнайтеся безпосередньо про її особисті потреби і здібності.

– Проконсультуйтеся з іншими вчителями, які у попередні роки навчали дитину, стосовно організації освітнього середовища для саме цього учня. Батьки найкраще знають потреби своєї дитини. Вони можуть чимало розповісти про її особливі потреби та можливості. Залучивши у свою команду фізіотерапевта, логопеда та інших спеціалістів, Ви зможете використати найкращі

підходи для конкретного школяра з огляду на його індивідуальні та фізичні можливості.

– Шлях учня до його робочого місця має бути безперешкодним (зручно відчинитися двері, достатньо широкі проходи між партами тощо). Продумайте, яким чином він діставатиметься до класу, пересуватиметься у межах школи, користуватиметься туалетом тощо. Ймовірно, доведеться зробити певні архітектурні зміни (пандус, спеціальні поручні, пристосування в туалеті тощо).

– Можливо, знадобиться, щоб хтось із персоналу чи школярів завжди був готовий допомогти учневі з церебральним паралічем (потримати двері, доки заїде візок, під час подолання сходів чи порогів тощо). Такі помічники мають бути проінструкованими спеціалістом (ортопедом, фізіотерапевтом, інструктором з лікувальної фізкультури) [5].

Робота з дітьми із порушенням мовлення. До таких порушень належать:

- дислалія (порушення звуковимови);
- порушення голосу (дистонія та афонія);
- ринолалія (порушення звуковимови і тембру голосу, пов'язане із вродженим дефектом будови артикуляційного апарату);
- дизартрія (порушення звуковимови та мелодико-інтонаційної сторони мовлення, зумовлені недостатністю іннервації м'язів артикуляційного апарату);
- заїкання;
- алалія (відсутність або недорозвиток мовлення у дітей, зумовлені органічним ураженням головного мозку);
- афазія (повна або часткова втрата мовлення, спричинена органічним локальним ураженням головного мозку);
- загальний недорозвиток мовлення;
- порушення письма (дисграфія) та читання (дислексія) [2].

Більшість цих порушень усувається в дошкільному та молодшому шкільному віці. Водночас трапляються випадки, коли і в середніх та старших класах ці розлади не подолано.

Учні з мовленнєвими порушеннями мають функціональні або органічні відхилення у стані центральної нервової системи. Вони часто скаржаться на головні болі, нудоту, запаморочення.

У багатьох дітей спостерігаються порушення рівноваги, координації рухів, недиференційованість рухів пальців рук та артикуляційних рухів. Під час навчання вони швидко виснажуються, втомлюються. Їм притаманні дратівливість, збудливість, емоційна нестійкість. У них спостерігається нестійкість уваги і пам'яті, низький рівень контролю за власною діяльністю, порушення пізнавальної діяльності, низька розумова працездатність. Часто виникають невротичні

реакції на зауваження, низьку оцінку, несхвальні висловлювання вчителя чи дітей. Особливу групу серед школярів із порушеннями мовлення складають діти з розладами процесів читання і письма [7].

Кілька порад учителям

– Зверніться до психолога та логопеда, поговоріть з батьками. Виконуйте усі настанови, рекомендації фахівців.

– Від складу команди, яку Ви організуєте, залежатиме правильність визначення діагнозу, стратегії корекційної допомоги та вибір необхідних засобів для успішного навчання дитини у Вашому класі.

– Запитуйте в учня про труднощі, які він/вона відчуває під час сприйняття, обробки, застосування інформації (нового матеріалу). З'ясуйте, яку інформацію учень не сприймає.

– Запропонуйте інший спосіб (якщо учень не може читати, поясніть усно; якщо не сприймає на слух – подайте письмово).

– Виконуйте всі рекомендації логопеда, інших фахівців, батьків щодо спеціальних вправ та адаптації матеріалу для конкретного учня.

– Дізнайтеся про можливості використання спеціальних комп'ютерних програм (наприклад, перетворення друкованого тексту в аудіовідтворення), інших технічних засобів, залежно від особливостей навчання конкретного учня [5].

Робота з дітьми із затримкою психічного розвитку. Затримка психічного розвитку (ЗПР) – порушення нормального темпу психічного розвитку, коли окремі психічні функції (пам'ять, увага, мислення, емоційно-вольова сфера) відстають у розвитку від прийнятих психологічних норм для даного віку. ЗПР як психолого-педагогічний діагноз ставиться тільки в дошкільному та молодшому шкільному віці; якщо до закінчення цього періоду залишаються ознаки недорозвинення психічних функцій, то мова вже йде про інтелектуальну відсталість.

Затримка психічного розвитку зачіпає всю психічну сферу дитини і, по суті, є системним порушенням. Тому процес навчання й виховання повинен будуватися з позицій системного підходу. Необхідно сформувати повноцінний базис для становлення вищих психічних функцій і забезпечити спеціальні психолого-педагогічні умови, необхідні для їх формування.

Корекція розвитку та навчання дітей може бути успішною лише тоді, коли вона максимально індивідуалізована, тому дуже важливо встановити причини, що зумовлюють труднощі у навчанні конкретної дитини.

Затримка психічного розвитку може зумовлюватися багатьма чинниками. Зокрема,

це: спадкова схильність, порушення функціонування мозку в період внутрішньоутробного розвитку, пологові ускладнення, хронічні й тривалі захворювання в ранньому дитинстві, невідповідні умови виховання тощо.

Залежно від цих факторів виділяють різні форми затримки.

– *Конституціонального та соматогенного походження* – дитина мініатюрна і зовні тендітна; структура її емоційно-вольової сфери відповідає більш ранньому вікові; часті хвороби знижують вимогливість батьків; загальна слабкість організму знижує продуктивність її пам'яті, уваги, працездатності, гальмує розвиток пізнавальної діяльності.

– *Психогенного походження* – зумовлена невідповідними умовами виховання (надмірна опіка чи недостатнє піклування про дитину). Розвиток затримується внаслідок обмеження комплексу подразнень, інформації, що надходить з навколишнього середовища.

– *Церебрально-органічного походження* – найстійкіша і найскладніша, зумовлена ураженням головного мозку дитини внаслідок патологічних впливів (переважно у другій половині вагітності). Характеризується зниженою научуваністю з огляду на низький рівень інтелектуального розвитку, проявляється у труднощах засвоєння освітнього матеріалу, відсутності пізнавального інтересу та мотивації навчання [2].

Кілька порад учителям

– Зосередьте увагу на сильних сторонах дитини і спирайтеся на них в освітньому процесі. Водночас будьте готові, що доведеться поступово заповнювати прогалини у знаннях, умінях і навичках учня.

– Подавайте зміст освітнього матеріалу невеликими частинами, використовуючи мультисенсорний підхід (слуховий, візуальний, маніпуляційний). Якомога більше повторюйте та закріплюйте вивчене.

– Заохочуйте учня, підтримуйте позитивну мотивацію навчання.

– Дещо сповільніть темп навчання, зважаючи на знижені психічну витривалість та інтелектуальну працездатність учня. Будьте терплячими, якщо необхідно пояснити чи показати щось багаторазово. Віднайдіть оптимальний варіант взаємодії з ним (поясніть новий матеріал до уроку, на занятті дайте письмовий тезовий план, алгоритм дій тощо).

– Розчленовуйте завдання на окремі невеликі частини. Якщо необхідно – складайте письмовий алгоритм поетапного виконання завдання.

– Усні інструкції давайте по одній, доки школяр не навчиться утримувати в пам'яті одразу кілька [5].

Робота з дітьми із раннім дитячим аутизмом. Аутизм (грец. *autos* – «сам»; аутизм – «занурення в себе») – вроджене психічне захворювання, що характеризується нездатністю хворого до взаємодії

із зовнішнім світом – і виникаючими з цього факту порушеннями в соціалізації. Хворий уникає спілкування; усяке порушення повсякденного розпорядку й стереотипів стає для нього трагедією; проте інтелект аутиста понижений далеко не завжди, часто виявляються «острівці знання» – області, в яких здібності хворого досягають нормального або навіть геніального рівня.

Причини виникнення цього розладу досконало не вивчені. Одним з видів є аутизм, пов'язаний із генетичними відхиленнями. Проте навіть якщо захворювання зумовлено спадковими чинниками, через ген передається лише схильність до аутизму, а сам розвиток захворювання, очевидно, відбувається через інші чинники.

Обмежена товариськість дитини може бути наслідком різних причин: боязкості, вразливості, лякливості, емоційних порушень (депресії), незначної потреби у спілкуванні.

Характеристика особливостей малоконтактних дітей:

- 1) невміння організувати спільну гру та встановлювати дружні стосунки з однолітками;
- 2) відсутність чуйності до людей, байдужість до проявів любові, фізичного контакту;
- 3) уникнення емоційних прихильностей, негативістичні реакції на прохання;
- 4) недостатність очного контакту і мімічного реагування;
- 5) підвищений рівень тривоги від контакту з іншими людьми [7].

Кілька порад учителям

- Встановіть позитивний емоційний контакт.
- Намагайтеся навчати дитину мови почуттів, фіксувати увагу на емоційному стані людей і тварин.
- Навчайте поведінкової етики на емоційній основі, аналізувати світ емоцій. У подальшому розвиток творчих здібностей та уяви дозволить дитині адекватно сприймати літературні казки.
- Педагогам не слід використовувати травмуючі слова: «ти злякався...», «не вийшло...». Завдання педагога – запобігти наростанню негативізму, подолати комунікативний бар'єр.
- Одним із напрямків роботи є соціально-побутова адаптація дітей, формування навичок самообслуговування [5].

Робота з дітьми із порушеннями інтелекту. Порушення інтелекту – сукупність спадкових, вроджених (олігофренія) або рано набутих (деменція) стійких синдромів загального психічного відставання у розвитку, які проявляються в утрудненні соціальної адаптації головним чином через переважаючий інтелектуальний дефект.

У 80 % випадків інтелектуальні порушення виникають ще у період внутрішньоутробного розвитку плоду. Серед чинників – інфекційні захворювання

матері, шкідливі звички, різні ускладнення під час вагітності, пологові травми тощо. Серйозною причиною ураження виступають аномалії хромосомного набору. Серед таких порушень найвідомішим є синдром Дауна.

Кілька порад учителям

Знаючи специфічні особливості психічних процесів дітей з інтелектуальними порушеннями, для коригування їх під час навчання слід враховувати в плануванні діяльності таке:

– Діти з порушенням інтелекту мають, як правило, слабку, короточасну пам'ять, тому матеріал треба подавати невеликими «дозами» і звертати увагу на багаторазове повторення вивченого матеріалу. З цією метою урізноманітнювати прийоми і види робіт на закріплення вивченого матеріалу, застосовувати дидактичні ігри. І лише після засвоєння цього матеріалу давати більш складний новий матеріал.

– У таких школярів порушена активна увага. Треба застосовувати наочний матеріал для її активізації, чередувати види діяльності (складніші завдання легшими).

– У цих дітей переважає конкретно-наочне мислення. На нього і треба спиратись у викладанні навчального матеріалу. Для цього застосовувати зрозумілу яскраву наочність (предметні картинки, рахунковий матеріал, малюнок-схему до задачі тощо) [2].

Робота з дітьми із труднощами розвитку з нормою інтелекту (соматична ослабленість, порушення поведінки). Це один із поширених розладів, притаманний, за різними даними, 3–15 % дітей та 4–5 % дорослих. Причини цього стану досі вивчаються. Серед факторів, що спричинюють його, можна виділити спадкові та соматичні порушення від грец. *сома* – тіло; *соматичний* – пов'язаний з тілом. Хвороби за цією ознакою поділяють на соматичні та психічні. У таких дітей спостерігається комплекс клінічних, фізіологічних, психологічних і біохімічних змін, іноді певні мінімальні мозкові дисфункції (збірна група різних паталогічних станів, які проявляються у комбінованих порушеннях сприймання, моторики, уваги) тощо. Водночас такий стан може нагадувати низку інших порушень: неврози, затримку психічного розвитку: аутизм, деякі психічні розлади та ін. Іноді гіперактивність із дефіцитом уваги важко відмежувати від нормального розвитку з характерною для певного віку руховою активністю, від особливостей темпераменту окремих дітей. Зазвичай цей стан частіше спостерігається у хлопчиків.

Серед характерних ознак гіперактивності з дефіцитом уваги можна виділити надмірну активність, порушення уваги, імпульсивність у соціальній поведінці, проблеми у стосунках з оточуючими, порушення поведінки, труднощі у навчанні, низьку академічну успішність, низьку самооцінку тощо [2].

Кілька порад учителям

- Найдоцільніше посадити учня за першу парту, він менше відволікатиметься.
- Види діяльності на уроці мають бути структурованими для учня у вигляді картки чітко сформульованих дій, алгоритму виконання завдання.
- Вказівки мають бути короткими та чіткими, повторюватися кількаразово.
- Дитині важко зосередитися, її потрібно кількаразово спонукати до виконання; контролювати цей процес до завершення, адаптувати завдання таким чином, щоб учень встигав працювати у темпі всього класу.
- Домагайтеся виконання завдання і перевіряйте його.
- Знаходьте різноманітні можливості для виступу школяра перед класом (наприклад, як саме виконував завдання, що робив під час чергування, як готував творчу роботу тощо).
- Навчальний матеріал потрібно по можливості унаочнити настільки, щоб він утримував увагу учня і був максимально інформативним.
- Хваліть дитину, використовуйте зворотний зв'язок, емоційно реагуйте на найменші досягнення.
- Необхідно постійно заохочувати учня, рідше явно вказувати на хиби, віднаходити коректні способи вказати на помилки.
- Потрібно виробляти позитивну мотивацію у навчанні.
- Спирайтеся на сильні сторони школяра, відзначайте його особливі успіхи, передусім у діяльності, до якої він виявляє інтерес.
- У разі епітажних чи неадекватних проявів чи дій учня, дотримуйтеся тактики поведінки, обраної командою фахівців.

– Тісно, якомога частіше спілкуйтеся і співпрацюйте з батьками учня.

Поширення практики інклюзивного підходу потребує реалізації таких кроків:

- узгодження чіткої та цілеспрямованої інклюзивної політики з відповідними фінансовими ресурсами;
- ефективного інформування громадськості для подолання упереджень і формування позитивних поглядів;
- здійснення широкої програми орієнтації та підготовки персоналу й організації необхідних додаткових/спеціальних послуг;
- зміни у всіх аспектах шкільного навчання (у навчанні педагогів та іншого шкільного персоналу, навчальних планах, приміщеннях, організації навчального процесу, в оцінці, залученні фахівців, цінностях школи та діяльності, що виходить за межі навчального плану).

Переважна більшість відповідних змін не стосується лише дітей з особливими освітніми потребами. Вони є частиною ширшої реформи у сфері освіти, необхідної для покращення її якості та відповідності, а також заохочення всіх учнів досягати вищого рівня у навчанні. У Всесвітній декларації про освіту для всіх підкреслюється необхідність особистісно орієнтованого підходу для забезпечення успішного навчання всіх дітей у школі.

Висновки. Поширення більш гнучких, адаптованих систем, здатних повною мірою враховувати різноманітні потреби дітей, сприятиме підвищенню шкільної успішності та залученню до освіти всіх їх.

Сподіваємося, що наведені вище поради будуть корисними для повсякденної роботи педагога у класі, де навчається дитина з особливими освітніми потребами [5].

Література

1. Планування спрямоване на кожного учня: посіб. з розроблення та впровадження індивідуальних навч. планів. Київ: Паливода А. В., 2012. 86 с.
2. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посіб. Київ: Видавн. група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
3. Лорман Т., Делпелер Дж., Харві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практич. посіб. / пер. з англ. Київ: СПД-ФО Парашин І. С., 2010. 296 с.
4. Інклюзивна освіта: посіб. для батьків. Київ: Паливода А. В., 2012. 120 с.
5. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Діти з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка: навч.-метод. посіб. Київ, 2010. 96 с.
6. Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах: лист МОН молодьспорту України від 18.05.12. № 1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». URL: <http://ipro.if.ua/uprav1/index.php?r=site/stattya&id=985>
7. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Київ, 2004. 152 с.
8. Даніелс Е., Стаффорд К. Залучення дітей з особливими потребами до системи загальноосвітніх класів. Львів: Т-во «Надія», 2000. 256 с.
9. Колупаєва А. Інноваційні підходи до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Нова пед. думка*. 2004. № 1.
10. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.: іл. (Серія «Інклюзивна освіта»).
11. Підготовка до школи дітей з особливими потребами в умовах сім'ї: поради батькам. Київ: Наук. світ, 2005.
12. Єфімова С. М. Як зробити школу інклюзивною? Досвід проектної діяльності: метод. посіб. Київ: Видав. дім «Плеяди», 2012. 152 с.